

Шевчук В.О.

д.е.н., професор, проректор з наукової роботи
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
голова Наукового товариства ім. Сергія Подолинського

Гулевич О.Ю.

к.е.н., доцент, в.о. завідувача кафедри
фундаментальних економічних дисциплін
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
член Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

Ходаківський Є.І.

д.е.н., професор,
академік АЕН України,
професор кафедри економічної теорії
та інтелектуальної власності
Житомирського національного
агроекологічного університету,
член Житомирського обласного правління
Спілки економістів України

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НООЕКОНОМІКИ В СВІТЛІ ФІЗІОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ ВОЛОДИМИРА ВЕРНАДСЬКОГО І МИКОЛИ РУДЕНКА

Володимир Вернадський у праці «Кілька слів про ноосферу» наводить образні підрахунки німецького економіста Луйо Brentано. Подумки поставивши поруч всіх земель та відвівши кожному по 1 кв. м., той свого часу довів, що вони не зайняли б навіть площі маленького Боденського озера. «Могутність людини пов'язана не з матерією, а з її мозком, з її розумом і спрямованою цим розумом її працею», – підсумовує В. Вернадський.

Дослідження інтелектуальної могутності людства через три десятиліття продовжує Микола Руденко. Формули американського астрофізика Френка Дональда Дрейка, що передбачає не дуже віддалену в часі смерть нашої цивілізації,

український мислитель протиставляє власну формулу. У варіанті, який описує майбутнє людства, його формула енергії прогресу являє собою алгоритм загальнолюдського безсмертя, що інтелектуалізацію земного буття змальовує як незворотну тенденцію планетарного розвитку.

Вихід людства на цей шлях відкривається завдяки осягненню сутності інтелектуального збагачення. Адже, на відміну від обмежених благ живої і неживої природи, інтелектуальне поле людства – безмірне. Для освоєння цього поля потрібна рівноправність доступу до отримання, генерування, обміну та перетворення гуманітарних і утилітарних знань на інтелектуальний капітал. В умовах, коли глобальні виклики стають все загрозливішими для живого, інтелектуальне збагачення людства слід послідовніше підпорядковувати утвердженню земного безсмертя.

Живе не завжди й не обов'язково має бути розумним. Та розумному для продовження свого існування належить залишатися тільки живим. Відстоювана подвижниками українського антропокосмізму ідея збереження земного життя в усіх його проявах – чи не найпоказовіше підтвердження розумності того планетарного устрою, що осмислювався ними задля нас і наших нащадків.

Криза економічної думки, одним із проявів якої є нехтування необхідністю дотримання природних законів у суспільно-господарському бутті, породжує деструктивне господарювання, наслідками якого стає дедалі зростаюче антропогенне та похідне від нього техногенне навантаження на природне середовище. Шквальне розгортання екологічної кризи у світовому масштабі призводить до загрози глобального колапсу.

З огляду на істотну зумовленість кризи чинниками світоглядного характеру, фізична економія (включно з її можливим продовженням у вигляді новітніх економічної та

економіко-філософської шкіл) покликана стати сучасною концептуальною основою виведення національного та світового господарства із кризового стану. Відтак її доречно розглядати як «ідеологію вписування» економічних систем у природне середовище.

Базуючись на викладених засадах, насамперед враховуючи природні закони економічного буття, необхідно вибудувати таку модель господарювання та обґрунтувати сценарії переходу до неї, реальне використання яких являтиме собою прикладний аспект застосування цієї «ідеології». Аналіз еволюції господарювання свідчить про наявність передумов формування концептуальних засад відповідної моделі.

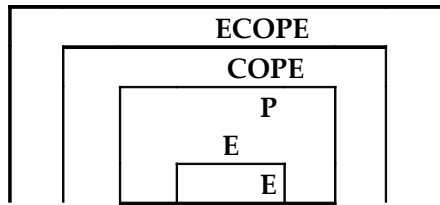
Історичний досвід показує, що найтривалішим був процес утворення економічних основ суспільного буття. Їх доповнення ринковими механізмами забезпечило формування ринкової моделі господарювання, а потреба подолання суперечностей і вад ринкової економіки зумовила необхідність дотримання соціальної орієнтації.

Проте країни, що скористалися цією моделлю, швидко переконалися в обмеженості й соціальної ринкової економіки. Адже зовні привабливий високий рівень матеріального добробуту базується в кінцевому рахунку на інтенсивному індустріалізмі, який завдає все відчутнішої шкоди довкіллю.

Тому набуває актуальності модель екологічно та соціально орієнтованої ринкової економіки (ЕСОРЕ), запровадження якої демонструє реальну можливість «вписування» господарських систем у природне середовище (рис. 1).

Її екологічний компонент є обмежуючим параметром, який має об'єктивну пріоритетність і тому вимагає жорсткої субординації інших складових моделі, соціальний – цільовим орієнтиром, що спрямовує господарювання у гуманістичне

русло, а ринковий описує механізм розвитку господарських систем.

Умовні позначення:

Е — економіка;

РЕ — ринкова економіка;

COPE — соціально орієнтована ринкова економіка;

ЕCOPE — екологічно та соціально орієнтована ринкова економіка.

Рис. 1. Екологічно та соціально орієнтована ринкова економіка як модель «вписування» господарських систем у природну сферу

Прикладне використання моделі стає можливим завдяки обґрунтуванню сценаріїв «вписування» економічних систем у природну сферу. Відтак перехід до моделі ECOPE передбачає втілення низки стратегій, якими є:

- економізація господарських систем;
- маркетизація економізованих господарських систем;
- соціальна орієнтація ринкової економіки;
- екологізація соціально орієнтованої ринкової економіки.

Визначальною серед названих стратегій є економізація господарських систем. Вона зачіпає глибинну складову моделі ECOPE і потребує:

- розмежування господарських систем на реальну та монетарну сфери, а саме – сферу створення та руху потоків товарів, робіт і послуг (реальна економіка) та сферу ство-

рення грошей і обігу грошових потоків (символічна або віртуальна економіка);

– модифікацію реальної та монетарної економіки шляхом структуризації на викладених концептуальних засадах і виокремлення в їх складі нових підрозділів суспільного відтворення та типів суспільно-господарських відносин.

«Вписування» економічних систем у природну сферу вимагає принципово нової інтерпретації структури суспільного відтворення. У найбільш загальному окресленні це потребує виокремлення нових підрозділів із складу існуючих та доповнення традиційної структури економіки новими підрозділами.

Переосмислення сутності виробництва дозволяє вести мову про кілька його типів, якими є:

– акумулювання поточної енергії, виробництво якої здійснюється завдяки космічному випромінюванню;

– нагромадження живої речовини, виробництво якої є наслідком процесів фотосинтезу;

– генерування інтелектуальних продуктів, здійснюване людьми як мислячими істотами.

Таке тлумачення сутності виробництва приводить до висновку, що господарські системи, діяльність яких полягає у видобуванні енергоносіїв та інших корисних копалин і їх перетворенні, а не акумулюванні енергії та нагромадженні речовини, належать до сфер видобутку та виготовлення, але не виробництва.

Що стосується сфер обміну, розподілу та споживання благ, то ці сфери мусять бути суттєво модифікованими відповідно до вимог, що впливають із викладених концептуальних положень фізичної економії та цільових орієнтирів і обмежуючих параметрів моделі ECOPE.

Водночас антропогенні та техногенні фактори призводять до необхідності доповнення складу реального сектору

економіки принципово новим підрозділом, який умовно може бути названий рисайклінгом. Він охоплює сукупність природо-, людино- та ресурсовідтворюючих процесів, а його запровадження пояснюється необхідністю інтерпретації господарських систем за аналогією до біосфери, яка самовідтворює себе і в якій відсутнє поняття відходів.

Відтак діяльність господарських систем доречно уподібнити природній діяльності, виокремлюючи у складі реального сектору економіки такі притаманні екології системоутворюючі поняття, як продуценти, консументи та редуценти. До продуцентів (їх доцільно вважати первинним рівнем реального сектора економіки) пропонується відносити сферу виробництва у викладеному їй розумінні; до консументів (вторинний рівень) – сфери видобутку, виготовлення, обміну, розподілу та споживання; а до редуцентів (третинний рівень) – сферу рисайклінгу.

Пропонована стратегія «вписування» господарських систем у природне середовище дає змогу долати вади традиційних підходів до інтерпретації економіки та її структури, які призвели не лише національно-господарські системи багатьох країн, в тому числі й України, але і світогосподарську систему загалом до екологічної, соціальної та економічної кризи.

Потреби «вписування» економічних систем у природну сферу вимагають нового тлумачення відносин власності та споріднених з ними орендних і кредитних відносин між представниками колишніх, теперішніх та майбутніх поколінь.

У структурі відносин власності слід виокремлювати загальнолюдську власність, що належить усім поколінням, а не окремим з них. Відтак об'єктами права загальнолюдської власності мають бути джерела відтворюваних і невід-

творюваних ресурсів та досягнуті людством інтелектуальні надбання.

Об'єктами права власності теперішніх поколінь треба вважати відтворювані природні та інтелектуальні блага, самостійно здобуті цими поколіннями, та успадковані ними від попередників. Ці об'єкти здобуваються за допомогою своєрідної оренди, яка забезпечує акумулювання енергії, нагромадження живої речовини, використання людського інтелекту для створення знань.

Вкрай важливою стає ідентифікація об'єктів права власності прийдешніх поколінь. Такими об'єктами є обсяги загальнолюдської власності, збільшеної на частку власності теперішніх поколінь, що переходить у спадок нащадкам, за винятком спожитих невідтворюваних ресурсів та шкоди, заподіяної природі і людям.

Зменшення загальнолюдської власності варто розглядати як своєрідну позику, взяту минулими та сучасними поколіннями у майбутніх поколінь. Необхідність визнання цього специфічного кредиту стає дедалі нагальнішим у даний час, коли виявляються все помітнішими факти не лише зростання такої заборгованості, але й неприхованого пограбування нащадків.

Істотною передумовою нагальності відстежування цього типу економічних відносин стає те, що борг, взятий у прийдешніх поколінь їх попередниками, є незворотним. Торкаючись його відшкодування, доречно вести мову тільки про умовну компенсацію цього боргу: адже його можна повернути нащадкам лише у вигляді частки благ, здобутих їх попередниками. Тому стає безальтернативним захист загальнолюдської власності, обсяги якої мають бути примноженими чи принаймні збереженими заради виживання й розвитку прийдешніх поколінь.

Геній найвидатніших фізіократів світу В. Вернадського та М. Руденка визріває в ХХІ ст. через становлення інтелектуальної економіки (нооекономіки), що поєднує інформаційну економіку, економіку знань при базовій основі активізації інтелектуальної сфери та оплати інтелектуальної праці за еквівалентами складної кваліфікованої.

При формуванні гештальту (образу, уяви), національної системи інтелектуальної економіки за основу і вершину взято інтелектуальний сектор (охорона здоров'я, освіта, наука, культура), в центральній частині – ринок, врівноважений товарним і фінансовим макросегментами, а умови функціонування – мультиплікатор рівноваги, яку забезпечує залучення інвестицій і, згідно постулатів синергетики, зовнішніх, як ознака посилення взаємодії із зовнішнім середовищем і, зокрема, за визначеним вектором гуманістично-демократичного європейського світу (рис. 2).

$$\frac{\Delta BC}{\Delta CC} > 1$$

**Рис. 2. Стержневий гештальт (образ)
інтелектуальної економіки**

Активізація дії внутрішнього середовища вимагає нормалізації системи оплати інтелектуальної праці за еквівалентом складної кваліфікованої, формулу якої визначив ще в 1790 р. Адам Сміт: праця спеціаліста – це подвоєна проста, але це нижня межа для розрахунків, а далі йде наступна тарифікація – бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук.

Поки не існують стандарти ринку землі, як ознака інтелектуальної економіки. Але, цілком очевидно, що товарний та фінансовий макросегмент ринку землі повинні бути збалансованими, тобто товарна маса землі еквівалентна банківській сертифікатній.

При цьому ознаками інтелектуальної економіки є: знання – товар, наука – стратегічний ресурс, інноваційне виробництво, плюаристична власність, економічна влада – доступ до інформації, творча активність, оплата праці за еквівалентами складної кваліфікованої.

Для координації розвитку інтелектуальної економіки держава використовує мультиплікатор рівноваги Дж. М. Кейнса, створюючи надрівновагу в темпах приросту виробництва над темпами суспільного споживання за рахунок акселератора інвестування інтелектуальної сфери.

В гуманітарному вимірі функціонування системи інтелектуальної економіки є субстрактним вектором розвитку цивілізаційних процесів. Про це яскраво свідчить наукові досягнення сучасної школи фізичної економіки вперше презентованій в світовій науці Миколою Руденком. Визначаючи космос – середовище існування інтелектуальної сфери він будує цілісну архітектоніку Всесвіту та вписує в неї «Людину», як єдність фізичного і духовного та їх спорідненість стверджуючи, що подібно до людини, Всесвіт теж має власний орган синтезу та започатковує категорію «духоматерії».

Економіко-філософська система українського вченого і письменника М.Д. Руденка є найбільшим внеском в розвиток фізіократичних ідей ноо (інтелектуальної) економіки. Свою економіко-філософську систему, яка охоплює такі основоположні праці, як «Гносис і сучасність», «Архітектура Всесвіту», та «Енергія прогресу», мислитель вибудовує на засадах синтезу знань, охоплюючи філософію, економіку, космологію, фізику, математику, психологію та теологію.

Він доводить нагальність відновлення порушеного синтезу Знання, яке у своїй першооснові було, а тому і мусить залишатися єдиним. Відроджена М.Д. Руденком парадигма фізичної економії є прикладом започаткування єдності того

сегмента знання, яке окреслює економічний аспект суспільного та загальноцивілізаційного буття.

Підхід М.Д. Руденка до оцінки економіко-філософських надбань принципово відмінний від існуючих підходів. Він оцінює світоглядні та економічні доктрини, особливо ті, що вважаються визначальними для суспільно-господарського розвитку, не як догми, яких треба сліпо дотримуватися, а як інструменти. Адже, залежно від використання соціально-політичними силами, ці інтелектуальні надбання можуть бути не лише сприятливими, але й індиферентними, а також несприятливими чи навіть руйнівними, заперечуючи цивілізаційний прогрес або відкидаючи окремі країни чи світове співтовариство загалом на шлях регресу, що наочно засвідчує сучасне розгортання глобальної кризи. М.Д. Руденко наголошує, що в його працях розглядається «енергетика суспільства, а не політичні аспекти суспільного життя... Що ж до самої політики, то вона... повинна формуватися на основі законів природи, а не навпаки» [4, с. 82]. Тому фізичну економію слід сприймати як основу, на якій має ґрунтуватися політична економія та прикладні економічні науки.

Істотною особливістю економіко-філософського доробку М.Д. Руденка є те, що він розвиває ту царину наукової думки, дотримання критеріїв якої забезпечує вихід України та світового співтовариства на шлях поступу. Дотичність його праць до ідеї прогресу, яка впродовж сотень років залишається невирішеною, стаючи надзвичайно актуальною зараз, в новому тисячолітті, вивищує М.Д. Руденка у когорту мислителів, що ставлять собі за мету її розв'язання.

Відтак економічні студії М.Д. Руденка, що розпочались із прагнення віднайти рушійну силу цивілізаційного поступу, підвели його до пошуку відповіді на основне питання економії як науки, яке полягає у виявленні джерела прогресу.

Ключовою категорією, що пронизує створену мислителем наукову систему, стає енергія прогресу. У одному з визначень М.Д. Руденка енергія прогресу – це абсолютна додаткова вартість, джерелом якої є космічне випромінювання, а її здобуття людьми можливе завдяки використанню фотосинтезу. Формулювання цієї категорії є методологічною базою, на якій побудована світоглядна конструкція фізичної економії, що охоплює як вже існуючі, так і самостійно відкриті вченим категорії і закони.

Творчо інтерпретуючи єдність фізичного і духовного, М. Руденко будує цілісну архітектуру Всесвіту та «вписує» в неї людину. Ідея їх спорідненості дозволяє йому стверджувати, що подібно до людини Всесвіт теж має власний Орган Синтезу.

Поєднання гностичного з фізичним приводить М.Д. Руденка до висновку про матеріальність Бога, якого він ідентифікує із Всесвітом як Суб'єктом. З онтологічної точки зору цей справді новаторський підхід позбавляє аргументації і псевдоматеріалістів, і псевдоідеалістів. Як стверджує мислитель, пантеїзм саме через те і є справжнім *теїзмом*, що визнає Богом Всесвіт як ціле. Це дозволяє М. Д. Руденкові продовжити новітнє осмислення започаткованого С. А. Подолінським дослідження енергетичних аспектів взаємодії між суб'єктами та об'єктами. Адже коли енергія розглядається як об'єкт, то це не виключає, а навпаки, передбачає і протилежне, тобто розгляд енергії як прояву впливу суб'єкта, що діє на людину. Такий світоглядний підхід є правомірним з позицій введеної М.Д. Руденком категорії «Духоматерія».

Отже, не тільки людина як суб'єкт впливає на енергетичні потоки, а насамперед Духоматерія за допомогою енергії діє на людину, забезпечуючи або ж, навпаки, унеможлиблюючи людське існування. З огляду на це енергія і

повинна розглядатися як прояв дії впливу Суб'єкта (Першотворця).

Натомість людину у цій системі слід розглядати і як об'єкт, що знаходиться під безпосереднім впливом енергії Космосу, яка є продуктом діяльності Першотворця. Відтак взаємодія елементів системи має не лише прямий вплив (коли людина діє на енергетичні потоки), але і зворотний (коли стає визначальним вплив Духоматерії через енергію Космосу на людину).

Таким чином, досліджуючи витoki загальнолюдського поступу, мислитель усвідомлено приходять до Бога як до першоджерела і рушійної сили прогресу. У цьому варто вбачати істотну сторону інтелектуальних здобутків М.Д. Руденка у царині сучасного знання про світ і реальність.

З іншого боку, якщо Бог – це Всесвіт і Природа, то пошана до Бога – це ставлення до природи як до святині. Відтак надзвичайно важливий аспект фізичної економії в інтерпретації М.Д. Руденка полягає і в тому, що вона стає новітнім концептуальним ключем розв'язання екологічних проблем, які, загострюючись, ставлять на порядок денний питання вже не прогресу, а, щонайменше, виживання людства.

Адже дедалі поширенішими стають розмови про ймовірність самознищення людства внаслідок техногенного, біогенного чи іншого рукотворного тотального руйнування біосфери. М. Д. Руденко теж вказує на цю загрозу, проте обґрунтовано відкидає твердження про безальтернативність омніциду за умови використання ідей фізичної економії.

Він описує можливість і необхідність виходу людства із цієї пастки, чим засвідчує вже не лише власний, а загальнолюдський, цивілізаційний оптимізм. Більш того, мислитель з переконаністю веде мову про безсмертя людства: «...немає небезпеки, що колись увірветься фотосинтез... Отож ніщо не заважає утвердженню нашого безсмертя, окрім

нашого незнання». Відтак намагання М. Д. Руденка «вписатися» у природу стає визначальним на противагу технократизму, який загрожує людству омніцидом.

Прикметною особливістю його дослідницької методології є обрання позиції у методах пізнання. М.Д. Руденко показує, як індуктивна чи дедуктивна спрямованість пізнання визначає переважання гносеологічного або онтологічного підходу. Він доводить, що пізнання реальності повинно базуватися на метафізичних (онтологічних) засадах. Його слід починати від Субстанції, навіть коли вона ще невідома досліднику.

Відтак вельми цінним з онтологічних та прикладних міркувань наслідком досліджень М.Д. Руденка є знаходження енергетичного джерела, яке стоїть в основі фотосинтезу. Цим джерелом він вважає Світову Монаду (Духоматерію). М.Д. Руденко тлумачить додаткову вартість як її прояв, розмежовуючи на абсолютну (яка і є енергією прогресу) та відносну.

Спираючись на такі філософські засади, М.Д. Руденко виводить формулу енергії прогресу та її основні закономірності, відкриття яких дозволяє отримати принципово нові відповіді на питання про сутність капіталу, людського прогресу та регресу в їх найглибиннішому розумінні.

Вибудовану М.Д. Руденком формулу енергії прогресу можна прийняти за критерій, що характеризує її у кількох вимірах. Загальною закономірністю є поділ енергії прогресу на 5 рівновеликих одиниць: він важливий для досягнення натурально-продуктової структури абсолютної додаткової вартості і стає основоположним для забезпечення її безперебійного циркулювання в економічному організмі суспільства.

Відповідно М.Д. Руденка доречно вважати автором відкриття однієї з найістотніших об'єктивних законо-

мірностей цивілізаційного процесу. У той же час, відкриті ним пропорції є гранично простими: умовна одиниця обсягу продукції, вирощеної протягом року, мусить бути розподіленою за 5-ма основними напрямками: 2/5 (у вигляді соломи і трави) – для згодовування худобі (1/5) та удобрення землі органікою (1/5), а 3/5 (у вигляді зерна) – для споживання самими виробниками цієї продукції (1/5), працівниками промисловості (1/5) та задоволення потреб держави (1/5).

Формулу енергії прогресу М.Д. Руденко конкретизує стосовно до тлумачення відкритих ним пропорцій руху нагромаджуваних сільським господарством енергетичних потоків та власної інтерпретації глибинної сутності поняття капіталу. Грунтуючись на засадах фізичної економії, М.Д. Руденко дає власну формалізовану модифікацію капіталу:

$$K = E - F,$$

де K – капітал, E – енергія прогресу,
 F – кількість ентропії.

Відтак зрозуміло, що лише 3/5 продукції аграрного сектору економіки ставатимуть основою суспільно-господарського прогресу (в т. ч. 2/5 у вигляді соломи і трав та 1/5 у вигляді зерна, яке залишається у селянства), бо 2/5 у вигляді зерна споживатимуться робітниками, державними службовцями та військовими. У такий спосіб М. Д. Руденко осучаснює зроблений Ф. Кене висновок про те, що «державна й промисловість є виключно ентропійними органами суспільства».

М.Д. Руденко викладає тлумачення цієї формули і за допомогою усталених понять, вказуючи, що «капітал є абсолютною додатковою вартістю після вирахування з неї відносної вартості та державних витрат». Він підкреслює, що

виводить капітал «не з грошового обігу, а з космічної субстанції».

Отже, одна із найсуттєвіших вимог, дотримання якої перетворюється на запоруку суспільного (в окремій країні) та загальноцивілізаційного (в усьому світі) прогресу, полягає в тому, аби землеробство володіло трьома продуктивно-енергетичними одиницями: в разі її порушення розпочинається регрес і занепад суспільств чи світового співтовариства загалом. М.Д. Руденко перетворює цю пропорцію у науковий інструмент потужної світоглядної та пізнавальної сили, що дозволяє досягнути глибинну сутність сприятливих, несприятливих і руйнівних тенденцій розвитку національних та світового господарств.

Економічні праці М.Д. Руденка являють собою такий внесок у надбання фізичної економії, який характеризує сучасний стан її розвитку. Ці праці створюють підґрунтя для «розблокування» тривалої кризи економічної думки та дозволяють окреслити перспективи розвитку новітньої національної та світової наукової школи.

Найважливішим висновком Миколи Руденка про те, що джерелом абсолютної додаткової вартості є не Земля з її надрами, і навіть не Сонце, а світова Монада, як Творець Світла, тобто Першотворець, стає парадигмальним для побудови новітньої економічної теорії та формування сучасного світового мислення на основі єдності Релігії та Науки, Всевишнього і Природи. Спрямування такого об'єднання неусвідомлено призведе до формування природньо-оптимістичного Провидіння, тобто Абсолютного Розуму, що діє по ідеї Добра, оскільки навіть за твердженням античних (Сократ) першоосною всього є Абсолютне Добро, що є найвищою ознакою Гуманітарності і всесвітнього розвитку цивілізації.

Література:

1. Грабар І.Г. Синергетика економічних систем: навчальний посібник / І.Г. Грабар, Є.І. Ходаківський, О.В. Вознюк [та ін.]. – Житомир: 2003. – 244 с.

2. Іванюк О.В. Інтелектуальна власність: наочно-навчальний посібник / О.В. Іванюк, І.Л. Литвинчук. – Житомир: В.Б. Котвицький, 2014. – 163 с.

3. Ходаківський Є.І. Інтелектуальна власність: економіко-правові аспекти: навчальний посібник / Є.І. Ходаківський, В.П. Якобчук, І.Л. Литвинчук. – К.: «ЦУЛ», 2014. – 276 с.

4. Ходаківський Є.І. Ноогешталти національної економіки (синергетичний контекст) / Є.І. Ходаківський // Інтелектуальна економіка: глобальні тенденції та національні перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. з міжнар. участю, 15 трав. 2015 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 7–13.

5. Ходаківський Є. І. Синергетика та гешталти кооперації / Є. І. Ходаківський / Брошура. – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – 35 с.